

Židovská literatura bez uvozovek: koncepce literatury tří identit

Alexej Mikulášek (Nitra)

Abstrakt

Předkládaná polemická studie má metodologický charakter a jejím cílem je najít relativně spolehlivý metodický přístup pro uživatele pojmu židovská literatura, zejména ve středoevropském kulturním prostředí. Autorovi se při výkladu pojmu jeví jako rozhodující židovská témata, látka, motivická rovina literárního díla. Koncept židovské identity pokládá za centrální bod výzkumu. Tato identita je vnímána ve třech vzájemně propojených úrovních. První je personální auto-identita tvůrce. Druhou úroveň pojmu představuje skupina jevů označovaných jako židovská hetero-identita. Pokud je dílo recipováno jako židovské, stává se také jedním z aspektů sledovaného pojmu. Třetím aspektem, literárně a esteticky nejdůležitějším, je individuální a kolektivní auto- a hetero-identita subjektů prezentovaných v literárním díle, tedy tematizovaná identita bez ohledu na autorovu identitu, původ nebo identitu, která byla autoritou uznána nebo recepčně přisouzena.

Klíčová slova

židovská literatura; židovská identita; středoevropský kulturní prostor; literární fakt; antisemitismus

Abstract

Jewish Literature without Quotation Marks: the Concept of the Literature of Three Identities

The presented polemical study has a methodological character and its aim is to find a relatively reliable, methodological approach for users of the term Jewish literature, especially in the Central European cultural milieu. Jewish themes, issues, the material-motivic level of a literary work appear to be decisive to the author in the explanation of the term. The concept of Jewish identity was then made the center of the Jewish theme, which is perceived on three interconnected, interrelated levels. The first is the auto-identity of the creator. The second level of the term is a group of phenomena referred to as Jewish hetero-identity. If the work is considered Jewish, it also becomes one of the markers of the observed verbal unit. The third aspect, literary the most important one, is the collective and individual identity of the subjects presented in the literary work, i.e. the thematized identity regardless of the author's origin or Judaism recognized or attributed to him.

Key words

Jewish literature; Jewish identity; Central European cultural space; literary texts; anti-Semitism

Pojem židovská literatura, zvláště ve středoevropském kulturním prostoru od doby emancipace a osvícenství, s přihlédnutím k jeho užívání v literární vědě, kritice i publicistice, rovněž v učitelství, knihovnické, archivářské a jiné praxi, má celou řadu obsahových charakteristik, které spolu přirozeně souvisejí, avšak každá z nich zakládá odlišný předmět primárního výzkumu. Do pojmu se vkládají vzájemně sice propojené a těsně spolu související, ovšem přesto heterogenní obsahy, které jeho rozsah rozšiřují či zužují, jejichž výzkum vyžaduje odlišné metodologické přístupy. V tomto polemickém materiálu si neklademe za cíl všechny reálné i potenciální charakteristiky pojmu uchopit a usouvztažnit, jen srovnáním několika vybraných encyklopedií, slovníků a zobecnujících přehledů se pokusíme doložit, jak a nakolik rozdílně je tento pojem definován, historicky i teoreticky vykládán. Poté se pokusíme o nastínění metodologicky zjednodušeného, ale pragmatického rámce, který by umožňoval pojem relativně jednoznačně definovat a učinit z něj pragmatický a operativní nástroj. Usilujeme především o explikaci respektující „literárnost“ beletrie jako esteticky příznakového jevu. Usilujeme se vyvarovat „krátkých spojů“, např. mezi zjištěním židovského původu autora a určitým motivem v jeho díle. Samotný židovský původ autorů nám nezakládá celek nazývaný židovská literatura.

Encyklopedická literatura je od dob osvícenství až po naše dny tak rozsáhlá, že je stěžít v silách badatelského týmu podat její relativně vyčerpávající přehled. Zde prezentované vybrané knižní svazky si proto nekladou jiné nároky než ilustrační. Pokud začneme slovenskými příručkami, je v mnohém příznaková *Encyklopédia Slovenska* (sv. 6.), v níž jsou zastoupena hesla jako *Židia*, *Židovská strana*, *Židovská ústredná úradovňa*, *Židovské náboženstvo* a *Židovský kódex*¹, ovšem chybí heslo (pojem) „Židovská literatúra“. V hesle *Židia* jsou tyto charakterizováni jako „*etnická skupina. Jej príslušníci odvodzujú svoj pôvod od starovekého žid. národa, žijúceho od pol. 2. tisícročia pred. n. l. na území dnešnej Palestíny [...] Majú spoločné hosp., soc., psychické a kult. znaky s národmi, medzi kt. žijú a s kt. sa viac či menej asimilujú*“². Heslo zdůrazňuje nikoli identitu a svěbytnost, specifčnost židovského bytí, nýbrž to, čím vplývá do většinové společnosti, ovšem s následujícím předznamenáním, totiž „*[I]šia sa od nich len zvykmi a tradíciami, kt. nadobudli špec. vývojom a osobitým postavením v triednej spoločnosti, ako aj židovským náboženstvom*“, které „*bolo a je jediným, ale o to silnejším integrujúcim faktorom spolupatričnosti Ž. zijúcich v diaspóre*“³. Na židovské náboženství se pohlíží kriticky, neboť vytváří „*falošnú predstavu exkluzivity židovského národa*“⁴. *Krátky slovník slovenského jazyka*⁵ pravopisně rozlišuje lexém „*žid*“, což je „*vyznávač náboženstva opierajúceho sa o Starý zákon a uznávajúceho jediného Boha*“, jinak také „*izraelita*“, a „*Žid*“ jako „*príslušník (starovekého) izraelského národa*“. Ani tento slovník neuvádí sdružené pojmenování „*židovská literatúra*“; adjektivum „*židovský*“ najdeme jen v souvislosti s výrazy „*židovský jazyk*“ (je ztotožňován s hebrejštinou) a „*židovské náboženstvo*“. Šestisvaz-

1 VLADÁR, Jozef (ed.): *Encyklopédia Slovenska*. Sv. 6. Bratislava: Veda, 1982, s. 647–649.

2 Ibidem, s. 647.

3 Ibidem.

4 Ibidem.

5 PISÁRČIKOVÁ, Mária – KAČALA, Ján – POVAŽAJ, Matej (eds.): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. vyd. Bratislava: Veda, 2003.

kový *Slovník slovenského jazyka*⁶ přidával k náboženskému vymezení židovské specifiky poznámku v závorce, podle které je žid „v európskom prostredí charakterizovaný aj rasovou odlišnosťou, príslušnosťou k semitskej rase“⁷. Tato vymezení znějí překvapivě i ve srovnání s encyklopediemi meziválečnými, které „židovskou rasovou odlišnosť“ zpochybňují, „rasovou homogenitu“ pak vylučují.

Ve dvou svazcích reprezentativní kolektivní monografie *Slovensko* zaměřených na kulturu⁸ dokonce nenalezneme lexém „žid/Žid“, ani jeho lexikální deriváty, sdružená pojmenování, sousloví, frazémy. Ve dvou svazcích téhož projektu, svazcích zaměřených etnograficky⁹, výraz a pojem „žid“ a „židovský“ téměř nenajdeme, o čemž svědčí už „*Vecný register*“¹⁰. Vpravdě výjimečné zmínky najdeme¹¹ v souvislosti s pronikáním „*viacerých národov a kmeňov do tohto areálu, počnúc Maďarmi [...] až po Nemcov, Valónov, Talianov, Židov atd.*“¹², popř. v kapitole nazvané *V podmienkach kapitalizmu* čteme, že hlavní „pozornosť ľudákov pri riešení pôdneho vlastníctva sa sústredila na pôdu, ktorú vlastnili židovskí poľnohospodári“¹³. Autoři druhého svazku¹⁴ sice čerpají z cestovní zprávy Ibrahima ibn Jakúba [sic], „*ktorý po roku 960 prešiel cez Čechy a Poľsko a bol oboznámený aj s pomermi na území Slovenska*“¹⁵, ale ani zde nenajdeme výrazy žid a židovský, dokonce ani „antisemitizmus“, když nechybí pojmy jako „antimón“ „antimonit“, „antracit“ či „apatit“, nebo výraz pro synagogu, když pojem svastika je uveden třikrát.

Uváděná slovenská encyklopedická literatura pojem židovská literatura nepoužívá, a totéž platí pro mnohá specializovaná slovenská literárněvědná kompendia. To však neznamená, že by pojem v slovenském kulturním prostoru a jazyku absentoval. Už v literární či antisemitské žurnalistice meziválečného období se s ním setkáváme v několika významech. V tom prvním jde o literaturu hájící tzv. židovské zájmy a tyto vyjadřující; toto hledisko se objevuje zvláště v antisemitské produkci. Zde je hodnocena jako literatura „tendenční“, totožná z „pro-židovskou“ (či „filosemitsku“) literaturou, proti níž je kladena literatura „protižidovská“. Příkladem pars pro toto může být už podtitul článku v deníku Gardista nazvaný *Sabinovská pohľadnica z r. 1764*, tedy *Rituálna vražda*

6 PECIAR, Štefan (ed.): *Slovník slovenského jazyka*. Sv. 6. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968.

7 Ibidem.

8 Jde o dvousvazkový 4. díl čtyřdílné monografie „*Slovensko*“. Srov. ROSENBAUM, Karol a kol. (ed.): *Slovensko*. [Diel 4, 2 zv.], *Kultúra*. Bratislava: Obzor, 1979–1980.

9 Jde o dvousvazkový 3. díl čtyřdílné monografie „*Slovensko*“. Srov. ROSENBAUM, Karol a kol. (ed.): *Slovensko*. [Diel 3, 2 zv.], *Eud*. Bratislava: Obzor, 1974–1975.

10 Ibidem, s. 1153–1201.

11 MAZÚR, Emil: *Národnostné zloženie*. In: FILOVÁ, Božena a kol.: *Slovensko*. Diel 3. Ľud, časť 1. Bratislava: Obzor, 1974, s. 440–462.

12 Ibidem, s. 440.

13 HORNOVÁ, Adela: *V podmienkach kapitalizmu*. In: FILOVÁ, Božena a kol.: *Slovensko*. Diel 3. Ľud, časť 1. Bratislava: Obzor, 1974, s. 295.

14 HORVÁTHOVÁ, Emília: *Zvykoslovie a povery*. In: FILOVÁ, Božena a kol.: *Slovensko*. Diel 3. Ľud, časť 2. Bratislava: Obzor, 1975, s. 985–1030.

15 Ibidem, s. 991.

na na chlapcovi z Orkucian a židovská tendenčná literatúra o prípade.¹⁶ V dalším užití jde o literaturu psanou tzv. židovskými jazyky, zejména hebrejštinou a jidiš. Příkladem může být nesignovaná zpráva z deníku Slovák¹⁷; židovská literatura „písaná alebo hebrejsky, alebo tzv. žargónom (jiddiš) bola až dosiaľ v Poľsku temer neznáma“; autor oceňuje překlady z vydavatelství Safrus, jehož péčí vychází *Knížnica židovských autorov*. Literární listy z roku 1896 v přehledovém článku *O cirkevnom básnictve*¹⁸ charakterizují židovskou literaturu jako postavenou „v službe viery“, lichotila prý „ešte aj vášňam židovského človeka“ a největšího rozkvětu dosáhla „po založení tak zvaných prorockých škôl“.¹⁹ Další užití pojmu najdeme např. v reportáži *Niekoľko riadkov zo svätej zeme*, v níž autor píše mj. o formování „novej židovskej literatúry“, neboť povstává „mladá židovská literatúra“, jež je „krajne orientovaná“, všichni „sociológovia sveta mohli by sem prísť študovať všelijaké komunistické diela“.²⁰

České encyklopedie vydávané od 19. století až do současnosti poměrně běžně operují s pojmem židovská literatura. *Slovník naučný* editorů F. L. Riegera a J. [Bohuliba] Malého, díl X., obsahuje subheslo *Židovská literatura* pod heslem *Židovský*; adjektivum je vysvětlováno jako „co Židům náleží nebo se jich týká“²¹. Autor hesla (podepsán „chl“) odlišuje pojmy „hebrejská literatura“ a „židovská literatura“ takto: „V I. stol. př. Kr. končí se třetí a poslední doba literatury hebrejské [...] a přímo k ní se pojí literatura ž.-ká [...] obsah literatury hebrejské jest naskrze theokratický, náboženský a národní“; ovšem literatura židovská se přiklání „k literárnímu směru učenců byzantinských a alexandrinských, středověkých sofistů a konečně poněkud i literatur moderních [...] nazývá se [...] také literaturou rabínskou, a obsahuje [...] veškeré literární plody ž.-kého národa“.²² Slovo „Žid“ je tištěno s velkým počátečním písmenem.

Osmadvacetisvazkový *Ottův slovník naučný* přináší v předposledním díle (heslo podepsáno šifrou „Dk.“) samostatné heslo *Židovská literatura*.²³ Ta je definována jako slovesná produkce, která „objímá literární činnost národa hebrejského, počínajíc návratem ze zajetí babylónského po naši dobu“²⁴, přičemž má převážně náboženský charakter. „Zákon jako nejdražší dědictví a upomínka na slavnou minulost stal se palládiem bloudícího národa židovského, studium jeho po vše doby nejmilejším zaměstnáním“. Je připomenuto, že židovská literatura má „mezinárodní ráz“²⁵. Oddíl *Židovská poesie (novohebrejská)* konstatuje, že tato „tvorí množstvím i cenou svojí význačnou stránku literatury židovské. Zajímavá obsahem, formou i jazykem [...] Národ hebrejský [...] nalézá více než v kterémkoli odvětví literárním právě v poesii svůj vlastní výraz. I když vnější formu cizí si vypůjčuje, vlévá v ní svou bytost a svou duši“²⁶

16 [sign. F. K.]. *Sabinovská pohľadnica z r. 1764*. Gardista 4, 1943, č. 293, s. 5.

17 [nesign.]. *Židovskí spisovatelia v poľštine*. Slovák 11, 1929, č. 10, s. 5.

18 Tichomír [= DONOVAL, Ján]: *O cirkevnom básnictve*. Literárne listy 6, 1896, č. 6, s. 65–69.

19 Ibidem, s. 65.

20 [sign. R. L.]: *Niekoľko riadkov zo svätej zeme*. Slovenský národ 1, 1925, č. 67, s. 4.

21 RIEGER, František Ladislav – MALÝ, Jakub (eds.): *Slovník naučný*. Díl X. Praha: I. L. Kober, 1873, s. 503.

22 Ibidem.

23 *Ottův Slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Díl 27. Praha: J. Otto, 1908, s. 835–841.

24 Ibidem, s. 835.

25 Ibidem.

26 Ibidem, s. 837.

[zvýraznil A. M.]. Židovská poezie je chápána jako výraz „národní duše“ v neklamné vazbě na jazykovou reprezentaci také českého národního obrození (vidělo zvláště lidovou slovesnost jako výraz „národní psýchy“). Koncept sionismu jako „židovského národního obrození“ zde mohl být kompatibilní s výrazem „české národní obrození“. Podle dovětky „*nemožno nezaznamenati literární účast židů na všem, co se týká evropských kulturních dějin*“.²⁷ Pravopis slova žid/Žid je ustálen na malém počátečním písmeni.

*Masarykův slovník naučný*²⁸ přináší samostatné heslo *Židé*, v němž je přítomen i oddíl *Písemnictví*. Židovské „*písemnictví je pokračování hebrejského. Je převahou rázu náb. Obírá se zejm. zkoumáním a odůvodňováním židovství*“²⁹. Autoři podávají podrobný výklad vývoje takového „židovského písemnictví“. Lexikon zdůrazňuje, že židé/Židé „*jako celek netvoří rasovou jednotu*“, jsou „*spíše postupnou směsí ras několika: předoasijské, nordické, mediteranní, negroidní s případnými místními příměsími ras jiných. Společným pojátkem [...] jsou jednotné náb., mravní a hygienické předpisy*“.³⁰

*Malá československá encyklopedie*³¹ samostatná hesla „židovská literatura“ nebo „židovská hudba“ neuvádí, na rozdíl od hesel jako *Židovské náboženství*, *Židovské právo* nebo třeba *Židovský regál*.³² Kde bychom očekávali výklad hesla, nalezneme jen lakonický odkaz „*viz hebrejská literatura*“.³³ Pod heslem *Hebrejská literatura*³⁴ jsou zmíněny „*texty psané ve staré, středověké a novodobé hebrejštině*“. Do hebrejské literatury však vplývá i literatura psaná jidiš, když je uveden Šolem Alejchem. „*Novodobá h.l. se rozvíjí od 19. století*“, uvádí dále slovník, „*v Praze zaslouží pozornost spisovatelé píšící německy, např. F. Kafka, M. Brod*“.³⁵ Do hebrejské literatury jsou dokonce včleněni i spisovatelé německého literárního jazyka. Publikace nazvaná *Universum: všeobecná encyklopedie* z roku 2001 obsahuje heslo *Židovská literatura*. Čteme o ní, že „*zahrnuje časové obd. více než tři tis., od nejst. pasáží SZ (Debořina píseň, 2. tis. př. n. l.) až do souč.*“³⁶.

Z polského encyklopedického prostředí uveďme jako příklad užití pojmu informace v encyklopedii³⁷ editované Rafałem Łakowským. Podle encyklopedistů *Żydowska literatura* „*zahrnuje zvláště písemnictví v jazyce jidiš*“³⁸; podávají její vývoj od 14. století. V šestém svazku encyklopedie, jejíž vedoucí editorkou byla Barbara Petrozolin-Skowrońska, nesoucím

27 Ibidem, s. 840. V této souvislosti dodejme, že i německojazyčné autory židovského původu z Prahy a Čech slovník pojednává v rámci literatury německé (Díl 18., s. 140 an.), v hesle „*Německo (literatura)*“.

28 *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*. Díl 7. Praha: Československý kompas, 1933, s. 1067–1069.

29 Ibidem, s. 1068.

30 Ibidem.

31 ŘÍMAN, Josef (ed.): *Malá československá encyklopedie*. 6. díl. Praha: Academia, 1987.

32 Ibidem, s. 893–894.

33 Ibidem, s. 893.

34 ŘÍMAN, Josef (ed.): *Malá československá encyklopedie*. 2. díl. Praha: Academia, 1985, s. 374.

35 Ibidem.

36 *Universum: všeobecná encyklopedie*. Díl 10. Praha: Odeon, 2001, s. 641.

37 ŁAKOWSKI, Rafał (ed.): *Encyklopedia powszechna PWN*, 4. sv. Wyd. 3. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.

38 Ibidem, s. 920–921.

název *Nowa encyklopedia powszechna*³⁹, je pojem rozsahově rozšířen, zdůrazněno je opět jazykové hledisko. Podle autorů židovská literatura „zahrnuje písemnictví v jazyce hebrejském [...] nebo v jidiš“⁴⁰; vedle literatury hebrejské a jidiš se připomíná i další segment – literatura polsko-židovská, která byla „v Polsku v meziválečných letech [...] tvořena Židy v polštině; židovskou tematikou nebo národní identifikací [...] odlišila se od polského písemnictví, byla věnována polskojazyčným židovským čtenářům“⁴¹. Právě této se heslo věnuje systematicky.

Šestidílný *Schweizer Lexikon in sechs Bänden*⁴² přináší rovněž samostatná hesla *Jüdische Literatur*⁴³, *Jüdische Kunst* nebo *Jüdische Presse*. Pojem židovská literatura je vysvětlován jako „písemnictví vzniklé v židovském prostředí a určené především pro židovské čtenáře, v němž převládá religiozní tematika bez ohledu na to, v jakém jazyce je napsána (na rozdíl od hebrejské literatury, která obsahuje jen nereligiozní spisy v hebrejském jazyce“⁴⁴. Je tedy zdůrazněno hledisko sociálně etnického původu, vzniku, ovšem i hledisko intencionální a komunikační, recepce, porozumění, a současně hledisko tematické, náboženské. Jazykové hledisko není prvořadé. Za základ židovské literatury jsou pokládána díla Starého zákona, díla hagadická, halachická, talmudická, midraše, texty mystické literatury ad. *Židovský tisk* encyklopedie definuje jako tištěná média etnických a náboženských židovských společností (v zaměření na Švýcarsko). Pojem *Jiddische Literatur*⁴⁵ je lakonicky definován jako „literatura v jidiš“ a jsou mj. připomenuta nejvýznamnější díla v tomto jazyce – od Cambridgeského rukopisu z roku 1382/83 až po osobnosti moderní, jakými zůstávají A. Goldfaden, M. M. Sforim, Š. Alejchem, J. L. Percec nebo I. B. Singer.

Pokud nahlédneme do specializovaných židovských encyklopedií anglickojazyčných, heslo „Jewish literature“ mnohdy nenalezneme. Dvanáctisvazková *Jewish Encyclopedia*, editovaná I. Singerem v letech 1906–1907, resp. její doplněná elektronická verze, z níž čerpáme⁴⁶ (z let 2002–2011), neuvádí samostatné heslo „Jewish literature“, jakkoliv je v encyklopedii pojem hojně využíván, srov. (namátkově vybraná) hesla jako *Boccaccio, Giovanni, in Jewish literature, The Ant in Jewish literature* nebo *The Beautiful in Jewish literature*. Chybí i jeho ekvivalent v podobě postponované, tedy *Literature, Jewish* – nalezneme jen *Literature, Hebrew* a *Literature, Modern Hebrew*, přičemž pojem židovská literatura je někdy dáván do uvozovek: „Pod toto označení mohou být zahrnuta všechna díla napsaná Židy v hebrejštině a aramejštině. Děla psaná v hebrejštině Nežidy je příliš málo na to, aby je bylo třeba brát do úvahy“⁴⁷. Současně se připouští, že „pojem by měl být používán v širším smyslu, včetně

39 PETROZOLIN-SKOWROŃSKA, Barbara (ed.): *Nowa encyklopedia powszechna* PWN. 6. sv. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997.

40 Ibidem, s. 1092.

41 Ibidem.

42 *Schweizer Lexikon in sechs Bänden*. Band 3. Luzern: Verlag Schweizer Lexikon Mengis und Ziehr, 1992.

43 Ibidem, s. 683–684.

44 Ibidem, s. 683.

45 Ibidem, s. 663.

46 SINGER, Isidore (ed.): *The Jewish encyclopedia: a descriptive record of the history, religion, literature, and customs of the Jewish people from the earliest times to the present day* [online]. Vol. 6, New York: Funk and Wagnall Comp., 1906 [cit. 2020-02-02]. Dostupné na <http://www.jewishencyclopedia.com>.

47 Ibidem.

zahrnutí děl, která psali Židé o židovských záležitostech bez ohledu na jazyk“, který používali, „zatímco pojem ‚judaica‘ by měl být použit pro díla napsaná Židy nebo Nežidy o židovských záležitostech, ale v jiných jazycích než v hebrejštině“. Autoři hesla, Joseph Jacobs a Israel Davidson, rozlišují „hebrejskou literaturu“, „židovskou literaturu“ a „judaika“; u posledních dvou zdůrazňují tematické hledisko, přičemž židovská literatura je vázána pevně na nějak konstituovanou identitu autorů. Problémy nastávají už v okamžiku, kdy je nutné nějak definovat literaturu psanou spisovateli židovského původu, ale neidentifikujícími se s židovstvím a jeho hodnotami (byla by zřejmě ne-židovská) nebo autory pokládanými za židovské hetero-identifikačními pohyby; pod „judaiky“ je de facto míněna rovněž literatura antisemitská, psaná však nikoli hebrejským jazykem...

Reprezentativní *Encyclopaedia Judaica* (Díl 10)⁴⁸ na první pohled heslo „Jewish literature“ neobsahuje. Najdeme však explicitně definovaný pojem *Jewish Languages*⁴⁹ s charakteristikou, že „jazyková historie Židů přesně zrcadlí jejich rozptýlení po celém světě“.⁵⁰ Židovské jazyky jsou pečlivě jmenovány a charakterizovány: jsou jimi zvláště hebrejšтина, aramejšтина, dále v anglické transkripci Jabali, Greek Koiné (Judeo-Greek), židovská latina, Italkian (Judeo-Italian), Shuadit (Jehudit – Judeo-Provencal), Zarphtic (Judeo-French), Ladino („*Jidyó* nebo *Judezmo*“), Yiddish, židovská arabština (resp. Arvic, Ma´aravic, Judeo-Arabic), dále Judeo-Berber (Maghrebinián), Parsic (Judeo-Persian), Bukharic, Dagh churfut, Gruzinic, Crimchak (Krymští Židé), dále Karaito-Arvic v Egyptě, Karaito-Yevanic v Byzancii, Karay v Litvě a Polsku, Chaltay na Krymu a další a další, přičemž „hebrejské a aramejské prvky jsou součástí nepřerušované vývojové řady řeči a psaní“.⁵¹ V aplikaci na naši problematiku by to znamenalo, že např. za česko-židovskou literaturu bychom označili slovesnou produkci spisovatelů identifikujících se s židovstvím, současně pak pracujících s elementy „judeo-českými“, s elementy jidiš či hebrejštiny. Nominálně absentující heslo „židovská literatura“ má však svůj ekvivalent už v obsáhlém hesle *Jewish Identity*⁵², které zdůrazňuje jednak vnitřní aspekt, zde nadgenerační pospolitost myšlení a cítění židovské komunity, jednak aspekt vnější, zvláště všechny protižidovské tlaky, nepřátelské aktivity. Jde o vědomí společenství účastníků se židovských dějin a osudu na jedné straně, rovněž o vědomí, že tento lid náleží k židům/Židům. A v jedenáctém díle nalézáme výraz v postpozici atributu, v hesle Literature, Jewish⁵³; velmi podrobně pojednává literaturu „o židovských tématech a v jazycích považovaných za židovské“, která „byla psána kontinuálně za posledních 3000 let“.⁵⁴ Důležitá je i navazující charakteristika: „co pojem židovská literatura zahrnuje, to vyžaduje definici, protože Židé žili v tolika zemích a psali v tolika

48 *Encyclopaedia Judaica*. Vol 10. 4th print. Jerusalem: Keter Publishing House, 1978.

49 *Ibidem*, s. 66–69.

50 *Ibidem*, s. 66.

51 *Ibidem*, s. 69.

52 *Ibidem*, s. 53–65.

53 *Encyclopaedia Judaica*. Vol 11. 4th print. Jerusalem: Keter Publishing House, 1978, s. 307–361.

54 *Ibidem*, s. 307.

různých jazycích a o tak různorodých tématech“.⁵⁵ Ze struktury hesla vyplývá, že autoři zohledňují tvorbu psanou „židovským jazykem“, resp. jedním z „židovských jazyků“.

*The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*⁵⁶ neuvádí samostatné heslo Jewish literature ani jeho ekvivalent, na druhé straně tento pojem je nejednou používán (snad intuitivně a neterminologicky) v rámci hesel jako *Russian Literature*, *Polish Literature*, *Czech Literature*, *Hebrew Literature*, *Yiddish Literature*, *Mysticism and Mystical Literature*, *Rabbinic Literature*, *Children's Literature*, *Parody*, *Humor*, *Literary Traditions* atd., samozřejmě i v četných personálních nebo předmětných heslech. Někdy však je slovo „židovský“ uvedeno v uvozovkách, např. že pro Shmuela Nigera a Yosefa Klausnera „nebyli Židé, kteří psali v nežidovských jazycích, jako Kafka nebo Freud, součástí ‚židovské‘ literatury“.⁵⁷

Rovněž jiné specializované encyklopedie, psané např. německy a do angličtiny překládané, jako *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur* ve třetím svazku⁵⁸ rovněž přináší hesla jako *Judenfeindschaft*, *Judenfrage*, *Judenmission*, *Judenrat*, *Judenregal*, *Jüdische Historisch-Ethnographische Gesellschaft*, *Jüdische National- und Universitätsbibliothek*, *Jüdische Partei*, *Jüdischer Frauenbund*, *Jüdische Rundschau*, *Jüdischer Verlag*, *Jüdischer Weltkongres* atd., včetně samostatného hesla *Jud Süß*, nikoli však *Jüdische Literatur*. Přitom autoři tento pojem v textu encyklopedie nejednou užívají.

Náš výběr titulů neponechal stranou ani anglickojazyčnou podobu velké íránské encyklopedie, *Encyclopaedia Iranica* (Díl 14). Chybí zde samostatné heslo Židovská literatura, nenajdeme ani heslo „Židé“, jen v rámci hesla *Israel* se objevuje kapitola *The Jewish Persian Community*⁵⁹ od Davida Yerousalmiho.

Z německých encyklopedií uvedme *Der große Brockhaus*, jenž v devátém svazku⁶⁰ expozuje obsáhlé heslo *Jüdische Literatur*⁶¹, a to vedle (rozsahově skromnějších) hesel *Jüdische Musik*, *Jüdische Philosophie*, *Jüdische Wissenschaft* a *Jüdisch-Romanisch*.⁶² Za pozornost stojí už heslo *Juden*⁶³, resp. jeho první věta: „Z hlediska antropologického představují Židé směsici ras“⁶⁴, část je blízka obyvatelům Přední Asie, část má evropský charakter. Zdůrazňuje se tedy i formulačně nikoli odlišnost, ale podobnost, resp. „promíšenost“ židovského elementu, jeho etnická nejednoznačnost, resp. „*Rassengemisch*“ (sic). K samotnému heslu *Jüdische Literatur* přistupují autoři se zdůrazněním náboženského hlediska jejího určení, aspekty umělecké a estetické nejsou zohledněny. Židovská literatura představuje „post-

55 Ibidem.

56 HUNDERT, David Gershon (ed.): *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Yale University Press, 2008.

57 Ibidem.

58 DINER, Dan (ed.): *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*. 3. Band. Stuttgart: J. B. Metzler, 2012.

59 YARSHATER, Ehsan (ed.): *Encyclopaedia Iranica*. Vol XIV. New York: Encyclopaedia Iranica Foundation, 2008, s. 223–234.

60 *Der große Brockhaus: Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden*. Band IX. Fünfzehnte Auflage von Brockhaus' Konversations-Lexikon. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1931.

61 Ibidem, s. 481–484.

62 Ibidem, s. 484–485.

63 Ibidem, s. 472–477.

64 Ibidem, s. 472.

biblické písemnictví Židů v hebrejštině a dalších jazycích, pokud se týká judaismu a záležitostí židovského společenství“.⁶⁵ Z jazyků je vedle hebrejštiny a jidiš uváděna i němčina, nechybí židovská beletrie a žurnalistika, heslo připomíná i množství děl a knih věnovaných rozmanitým aspektům tzv. „*Judenfrage*“⁶⁶, zvláště zakládání nového domova na židovském etnickém základě v Palestině.

Encyklopedie vydaná v bývalé NDR pod názvem *BI-Universalexikon in fünf Bänden* ve svém třetím díle⁶⁷ představuje hesla jako *Juden, Jüdische Kunst, Jüdische Literatur, Jüdische Musik, Jüdische Religion, Jüdischer Krieg* a *Jüdisches Autonomes Gebiet*.⁶⁸ O pojmu židovská literatura se dočteme v nerozsáhlém, poměrně lakonicky pojatém hesle, které je možné ocitovat celé: „*Židovská literatura vznikala od 12. do 7. století př.n.l. v Palestině, dále se rozvíjela po babylonském zajetí a končila v 1. století po podmanění Římem. Od té doby psali židovští spisovatelé v různých také nežidovských jazycích (arabsky, španělsky atd.). Dnes se užívá termín jako obecný pojem pro díla židovských spisovatelů psaná v různých jazycích o židovské tematice.*“⁶⁹ Poslední věta mimořádně stručného hesla ukazuje častý rozměr užití pojmu.⁷⁰ Heslo *Jüdische Literatur*⁷¹ připomíná osobnosti jako M. M. Sforim, Š. Alejchem, I. L. Perrec, A. Goldfaden, S. Asch, I. Manger, I. B. Singer, taktéž sovětskou jidiš literaturu; v tomtéž hesle nalezneme i oddíl *Jüdisches Theater*.

Das Bertelsmann Lexikon in 15 Bänden ve svém sedmém svazku⁷² přináší též samostatné heslo *Jüdische Literatur*; je pojato deskriptivně, synekdochicky, bez nároku na potřebu podat jeho definici. Heslo podává základní obraz několika vývojových etap tohoto písemnictví a osobností, témat a žánrů nepochybně židovských.

V reprezentativní pětidílné francouzské encyklopedii *Grand Larousse*⁷³ najdeme mnohá (jazykově sémanticky koncipovaná) hesla jako *Judaïcité, Judaïque, Judaïsant, Judaïsation, Judaïsme* (s podhesly *Sources, Doctrine, Fêtes et Jeûnes* a *Culte*), *Judaïté* ou *Judaïté*; operuje se i s pojmem židovská identita, která „*je určena společnými rysy náboženskými, sociologickými a kulturními*“.⁷⁴ Rozsáhlé heslo „*Juif, ive*“⁷⁵ uvádí čtyři lexikální významy, a to 1. „*ve starověku obyvatel židského království*“, 2. „*osoba vyznávající židovské náboženství: praktikující*

65 Ibidem, s. 481.

66 Ibidem, s. 484.

67 ZWAHR, Annette (ed.): *BI-Universalexikon: in fünf Bänden*. Band 3. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1986.

68 Ibidem, s. 65.

69 Ibidem.

70 Není bez zajímavosti, že *Jüdische Kunst* je definováno širěji jako „*die Kunst des Volkes von Israel sowie all jene Kunst, deren Gegenstand von jüd. Geist angeregt und getragen, aus den Quellen jüd. religiöser, kultureller und geschichtl. Überlieferung heraus gestaltet und letztlich nur innerhalb dieser Überlieferung zu begreifen ist*“ (ibidem). Jde tedy i o díla tvořená z „židovského ducha“, z pramenů židovského náboženství, kultury a dějin.

71 Ibidem, s. 58.

72 *Das Bertelsmann Lexikon in 15 Bänden*. Band 7. Gütersloh: Bertelsmann Lexikothek Verlag, 1984, s. 352–353.

73 *Grand Larousse en 5 volumes*. Vol. 3. Paris: Larousse, 1992.

74 Ibidem, s. 1725.

75 Ibidem, s. 1726–1727.

žid“, dále 3. „osoba patřící k židovské komunitě, k židovskému lidu“ a konečně 4. „pejorativně lichvář, lakomec“. ⁷⁶ Chybí pojem-výraz „Juive littérature“ nebo jeho ekvivalent.

V tradici ruskojazyčných encyklopedií se jeví jako významné hledisko jazykové. Před-revoluční *Enciklopedičeskij slovar* z let 1890 až 1906 ve svém jedenáctém díle ⁷⁷ přináší obsáhlé heslo *Jevrejskaja literatura*. ⁷⁸ Rozlišuje pojem *Jevrejskaja literatura* jako literaturu psanou „ve starožidovském jazyce“, „rusko-židovská literatura“ je pak psaná „v ruštině“. Vedle hesla Židovská literatura se objevuje rovněž *Jevrejskaja muzyka*, *Jevrejskij jazyk*, ⁷⁹ *Jevrejskije monety*, *Jevrejskoje iskusstvo* ⁸⁰ nebo *Jevrejsko-nemeckij dialekt*, resp. *Judendeutsch* ⁸¹. Podle encyklopedie má židovská literatura historii starou tři tisíce let a kromě knih bohoslovných zahrnuje i spisy matematické, zeměpisné, přírodovědecké, gramatické, rétorické, též mnoho poetických a beletristických knih různých žánrů a forem. Nelze ji proto nazývat „biblickou nebo rabínskou“. ⁸² Z jidiš literatury (z doby vzniku encyklopedie) jsou jmenovitě uvedeny sborníky a časopisy jako *Haus-Freund*, *Die Jüdische Volksbibliothek*, *Die Jüdische Bibliothek*, *Der Jüdische Wekker* a *Jüdisches Volksblatt* (sic).

Dále připomeňme hlediska uplatněná v druhém díle literárněvědné encyklopedie (hlavní editor A. A. Surkov) nazvané *Kratkaja literaturnaja enciklopedija*. Hlavním autorem hesla Židovská literatura ⁸³ byl Grigorij Abramovič Remenik ⁸⁴. Heslo *Jevrejskaja literatura* je uvedeno obecnou charakteristikou, podle níž „rozvíjí se ve starožidovském jazyce (v hebrejštině nebo ivritu) a v jidiš. Zvláštnost rozvoje židovské literatury spočívá v tom, že se utvářela v průběhu tisíciletí nikoli v jedné zemi, ale v různých zemích. To je zdůvodněno specifičností historických osudů židovského lidu, jeho rozrůzněností“. ⁸⁵ Zdůrazněna je rovněž židovská literatura jako literatura psaná jidiš a „ivritem“, která „se rozvíjí především v Izraeli, kde se tento jazyk stal hovorovým i státním jazykem“, s odkazem na heslo *Ivrit, Idiš a Izrail'skaja literatura*. Dále se věnuje „nové a novější židovské literatuře“, ovšem především psané v jidiš ⁸⁶, a to v Rusku, Polsku, Německu a Spojených státech. Pozitivně se hodnotí tvorba židovských spisovatelů píšících rusky. Ze sovětské porevoluční éry jsou jmenováni mnozí spisovatelé píšící jidiš, stejně jako časopisy a sborníky tištěné v tomto jazyce, se zdůrazněním, že „heroická poéma se stala vedoucím žánrem sovětské židovské poezie“. ⁸⁷

76 Ibidem, s. 1726.

77 ANDREJEVSKIJ, Ivan Jefimovič (ed.): *Enciklopedičeskij slovar* 11. Lejpcig: F. A. Brokgauz; S. Peterburg: I. A. Jefron, 1894.

78 Ibidem, s. 467–479.

79 Ibidem, s. 479–480.

80 Ibidem, s. 483–485.

81 Ibidem, s. 485–486.

82 Ibidem, s. 467.

83 Po němž následuje „*Jevrejskij jazyk – sm. Ivrit [...] Idiš*“ a „*Jevrejskoje pismo*“, srov. SURKOV, A. A. (ed.): *Kratkaja literaturnaja enciklopedija*. Tom 2. Moskva: Sovetskaja enciklopedija, 1964, s. 861–862.

84 REMENIK, Grigorij Abramovič a kol.: *Jevrejskaja literatura*. In: SURKOV, A. A. (ed.): *Kratkaja literaturnaja enciklopedija*. Tom 2. Moskva: Sovetskaja enciklopedija, 1964, s. 850–861.

85 Ibidem, s. 850.

86 Ibidem, s. 852–861.

87 Ibidem, s. 856.

Grigorij Abramovič Remenik přispěl také do encyklopedie nazvané *Literaturnyj enciklopedičeskij slovar*´ (hlavními editory byli Vadim Michajlovič Koževnikov a Petr Alexejevič Nikolajev) mj. hesly *Jevrejskaja literatura*⁸⁸ a *Jevrejskaja sovetskaja literatura*⁸⁹; heslo *Izrail'skaja literatura* koncipoval V. E. Šagal´⁹⁰. Židovská literatura je zde nominálně zcela jednoznačně ztotožňována s literaturou psanou starou hebrejštinou a jidiš. Remenik rozlišuje „starožidovskou literaturu“ a „středověkou židovskou literaturu“, od osvícenství (hnutí haskala) pak nastupuje etapa „nové židovské literatury“. Jestliže starožidovskou literaturu mu reprezentují především Bible a apokryfy, středověkou pak talmud „(dokončený v 5. století)“, dále „legends, pověsti, podoběnství“. Je uváděna především areálově španělská a německá slovesná produkce. Skutečnost, že některá díla byla psána jinými jazyky než hebrejsky (zde „ivrit“) či jidiš, není připomenuta. I představení rozvoje „nové“ židovské literatury zdůrazňuje, že jde o literaturu „psanou hebrejsky a jidiš“. Současně však uvádí, že hlavními „hesly hnutí haskala byly obnovení židovského života, přimknutí se k jazyku země, v níž židé žili, k evropské kultuře, normalizace běžného života a výchovy“⁹¹. Uvádí se ohlas haskaly v Rusku, vysoce se hodnotí dílo Š. Alejchema (Remenik byl jeho monografista), I. L. Peretze a Š. Asche. Následují odstavce věnované židovské literatuře USA, Polska a Palestiny. Heslo *Jevrejskaja sovetskaja literatura* téhož autora ovšem jazykové hledisko nechává zcela stranou, do popředí vystupuje hledisko časové (od dvacátých let do současnosti) a tematicko-ideologické.

Anglickojazyčná verze elektronické Wikipedie⁹² přináší poměrně operativní a pragmatickou definici sledovaného pojmu: „Židovská literatura zahrnuje díla Židů na židovská témata, literární díla psaná v židovských jazycích na různá témata a literární díla v jakémkoli jazyce psaném židovskými spisovateli.“ Heslo odkazuje na www.jewishvirtuallibrary.org. Jednoznačně jsou tedy určeny jakési tři vrstvy pojmu, jež se nejednou překrývají. Problém samozřejmě nastane už v okamžiku, kdy máme definovat „židovského autora“, protože se nabízí řada mimoliterárních hledisek, odvozených např. úzce od halachického práva a rozhodování mimoliterárních autorit, včetně antisemitských. V hesle najdeme tvůrce židovského původu, kteří „nikdy nepsali o židovských tématech“⁹³ (Boris Pasternak).

Elektronická podoba slovníku *Encyclopaedia Britannica*⁹⁴ samostatné heslo Jewish literature, na rozdíl od výše citované Wikipedie, neuvádí; tím se sblíží např. se mnohými specializovanými židovskými encyklopediemi. Operuje se však nominálně s hesly jako *The Literature of Judaism*, *American Literature: Multicultural Writing*, dále židovské umění, ikonografii apod.

88 REMENIK, Grigorij Abramovič: *Jevrejskaja literatura*. In: *Literaturnyj enciklopedičeskij slovar*´. Moskva: Sovetskaja enciklopedija, 1987, s. 103–104.

89 Ibidem, s. 104–105.

90 Ibidem, s. 119.

91 Ibidem, s. 103.

92 *Jewish literature* [online], page was last edited on 25 December 2019, at 11:18 (UTC), Wikipedie. Available from https://en.wikipedia.org/wiki/Jewish_literature [cited 2020 Feb 8].

93 Ibidem.

94 *Encyclopaedia Britannica CD: knowledge for the information age* [elektronický zdroj]. Multimedia edition. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1999.

Tištěná podoba anglické *The New Encyclopaedia Britannica*⁹⁵ (15. vydání) zná pojem *Japanese literature a Jerusalem i Judaism*⁹⁶, nikoli však pojem „Jewish literature“. Navazující díl (23.) exponuje heslo *The Art of Literature*⁹⁷ a *The History of Western Literature*⁹⁸, ale na rozdíl od *Encyklopaedia Judaica* nenalézáme samostatné heslo *Literature Jewish*. Přesto je publikována krátká podkapitola *The Jewish novel*, podle níž „literatura diaspory [...] dosáhla mnoho velkých úspěchů v exilových jazycích [...] a jidiš spojovala aškenázské Židy po celém světě.“ Jmenováni jsou Isaac Bashevis Singer, „Bellow“ a „Malamud“ [sic], „kteří vnesli do anglo-amerického jazyka typické tóny a rytmy ghetta“.⁹⁹ Současně je uvedena literatura v Izraeli, psaná moderní hebrejštinou, přičemž současný román je prezentován jako pozoruhodný spojením mezinárodní sofistikovanosti a rudimentálního domácího realismu.

The Encyclopedia Americana (1990, 30 sv.) uvádí ve svazku šestnáctém mezi jinými hesly také *Jewish Languages and Literatures*.¹⁰⁰ Autorem je Raphael Patai, rovněž editor dvou-svazkové *Encyclopedia of Zionism and Israel* (1971). Pojem židovská literatura zde má pluralitní význam, jedná se o „židovské literatury“, a to pouze v závislosti na užitém jazyku. Patai odkazuje rovněž na heslo *Hebrew Language a Yiddish*; píše o těchto jazycích a literaturách: „Aramaic“, „Judeo-Arabic“, „Judeo-Berber“, „Judeo-French“, „Judeo-Greek“, „Judeo-Italian“, „Judeo-Persian“, „Judeo-Provencal“, „Judeo-Spanish or Ladino“ a „Secret languages“. V úvodu k heslu čteme, že kromě dvou nejdůležitějších jazyků, tedy „hebrejštiny a jidiš, si Židé osvojili řadu dalších jazyků z národů země, v nichž žili“¹⁰¹.

Mnoho slovníků v našem přehledu, i když necháme stranou *Encyklopedii Slovenska* ze začátku osmdesátých let a *Iránskou encyklopedii*, pojem židovská literatura explicitně neuvádí. Jsou to např. *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, *Encyclopaedia Britannica*, *Grand Larousse*, *Jewish Encyclopedia*, *The New Encyclopaedia Britannica*, *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, dále např. *Encyclopedia of Race and Ethnic Studies*¹⁰² ad. Jen dva slovníky operují s heslem *Židovská identita* (*Encyclopaedia Judaica* a *Grand Larousse*), ostatní pojem užívají, aniž by jej definovali.¹⁰³

Encyklopedickou literaturu volíme zcela záměrně, neboť představuje reprezentativní shrnutí, „summu“ poznání. Je to patrné zvláště při analýze odborné literárněhistorické, literárněmetodologické či literárněkritické produkce. I zde se setkáváme s pojetími, která jsou v kondenzované podobě přítomna ve sledované encyklopedické produkci; jen je konkretizují a dále rozvádějí. Například hlediska uplatněná v Ottově slovníku naučném, tedy židovská literatura jako výraz „židovské duše“, označme si jej jako pojetí „expresivní“,

95 *The New encyclopaedia Britannica*, vol. 22. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1990.

96 *Ibidem*, s. 402–479.

97 *The New encyclopaedia Britannica*, vol. 23. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1990, s. 86–224.

98 *Ibidem*, s. 224–229.

99 *Ibidem*, s. 143.

100 PATAI, Raphael: *Jewish Languages and Literatures*. In: *The Encyclopedia Americana*, Vol 16. Danbury: Grolier Incorporated, 1990, s. 69.

101 *Ibidem*.

102 CASHMORE, Ernest: *Encyclopedia of race and ethnic studies*. London: Routledge, 2004.

103 Heslo „židovská identita“ v mnoha slovnících obsahujících i velmi podrobné historické výklady a definice židovské literatury absentuje.

jsou blízka i stanovisku jedné z nejvýraznějších osobností českého literárního dějepisů, mj. rektora Masarykovy univerzity – Arne Nováka (1880–1939). Ten ve své reprezentativní literárněhistorické monografii o vývoji české literatury od nejstarších dob předpokládá jisté paralely mezi strukturou židovských zkušeností, dialogického a dialektického myšlení a „mýtů“ – a literární tematikou, strukturou vyprávění, lyrickou konfesí, hlediskem pojetí skutečnosti atp.¹⁰⁴ O meziválečné židovské sebe-reflexi proto Novák píše, že zachycuje „zvláštní psychologii svého kmene a národa“.¹⁰⁵

S tímto expresivním hlediskem není v rozporu ani to, jež lze označit jako „teleologické“ pojetí literatury jako služby, služby etniku, národu, lidu, Hospodinovi, které má svůj protějšek v chápání české národní literatury jako literatury sloužící „potřebám našich předků“.¹⁰⁶ Právě prof. Masarykovy univerzity Josef Hrabák (1912–1987) představuje ukázkou tohoto pojetí české literatury: zatímco v minulosti byla psána různými jazyky, neboť „kulturním jazykem vzdělavců dlouho nebyla čeština [...] dnes do české literatury zařazujeme jen díla psaná česky“.¹⁰⁷ Rozhodující je mu skutečnost, že tato produkce „slouží českému národu“. To má neklamnou souvislost i s pojetím literatury židovské jako „služby židovskému lidu“, doložitelnému rovněž v české encyklopedické literatuře.

Mnohé odborné práce, jakkoliv užívají pojem židovská literatura, tento nedefinují, a priority předpokládají jeho jednoznačnost nebo skutečnost, že jeho význam vyplývá z kontextového užití v odborném textu. S ohledem na prostorové omezení si uvedme jen několik příkladů. Hana Ulmanová v souboru nazvaném *Americká židovská literatura*¹⁰⁸ námi sledovaný pojem nedefinuje, ovšem už z úvodní kapitoly (*Úvod do historie židovstva v Americe*) do jisté míry vyplývá, v jakých hranicích jej badatelka vnímá; představuje jí výraz zkušeností židovské komunity, se silným historickým povědomím, spisovatelů majících „dvojí zkušenost s jazykem“¹⁰⁹ a stojících před alternativami, jež dále konkretizuje. Z užití pojmu je patrné, že jde o tvorbu autorů židovského původu, resp. o tvorbu židovských spisovatelů. Dochází tu ke přímému či nepřímému ztotožnění pojmu „židovský spisovatel“ a „židovská literatura“, resp. židovská literatura se stává tvorbou židovských spisovatelů (spisovatelek), a to dle (nejmenovaného) halachického práva, nebo alespoň židovského původu. Toto pojetí, akcentující v první řadě opět „mimoliterární“ genetické faktory, je velmi široce zastoupeno¹¹⁰.

104 Srov. MIKULÁŠEK, Alexej: *Židovství v díle Arna Nováka jako interpretační problém: opomíjené souvislosti*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada literárněvědné slavistiky. R. 50. Brno: Masarykova univerzita, 2001 s. 35–49.

105 NOVÁK, Arne – NOVÁK, Jan Václav: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 4. vyd. Brno: Atlantis, 1995, s. 1281.

106 HRABÁK, Josef: *Starší česká literatura. Úvod do studia*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979, s. 10.

107 Ibidem, s. 9.

108 ULMANOVÁ, Hana: *Americká židovská literatura: sborník přednášek Hany Ulmanové z cyklu Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze říjen 2001 až červen 2002*. Praha: Židovské muzeum, 2002.

109 Ibidem, s. 21.

110 Tyto otázky široce exponují práce, namátkou jmenujme: WIRTH-NESHER, Hana (ed.): *What is Jewish Literature?* Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1994 nebo WIRTH-NESHER, Hana: *Call it English: the languages of Jewish American literature*. 2. vyd. Princeton and Oxford: Princeton University Press,

Pokud bychom se měli zaměřit na literární vědu českojazyčnou, musíme konstatovat, že v ní pojem nezdomácněl. Namátkově jmenujme např. *Průvodce po světové literární teorii*,¹¹¹ jehož autoři užívají jen pojem „židovsko-křesťanská tradice“,¹¹² konkrétně jak se tato zračí v díle Ericha Auerbacha *Mimesis* a u Reného Étiembla *Eseje o literatuře /skutečně/generální*. Také *Slovník literárních směrů a skupin*¹¹³ uvádí pojmy *Žakérská tvorba* a *Žakovská tvorba*, nikoli „židovská literatura“; samotnému verbálnímu označení „žid/Žid“ či „židovský“ se vyhýbá. *Slovník literární teorie*¹¹⁴ se ve svém rejstříku i v předmětných heslech židovské problematice také vyhýbá, jen na několika místech, např. v souvislosti s pojmem „žalm“, píše, že „záhy po svém vzniku byly ž. v židovské literatuře pokládány za celistvý soubor, který byl postupně přejat do kánonu Starého zákona“.¹¹⁵ První vydání *Slovníku světových literárních děl*¹¹⁶ píše např. o Saulu Bellowi jako o představiteli „americké židovské literatury“¹¹⁷, přirozeně vedle autorů jako Bernard Malamud, Philip Roth, Isaac Bashevis Singer ad. Ostatně pojmy „americká židovská literatura“ nebo „německá židovská literatura“ či „pražská německá literatura“ jsou i dnes pojmy používané bez zpochybňujících charakteristik. Jestliže *Dějiny anglické literatury*¹¹⁸ tento pojem nepoužívají, na druhou stranu připomínají židovský původ sledovaných spisovatelů (popř. i rodinných příslušníků) či postav společně s židovskými motivy a tematikou. Lez připomenout např. analýzu Joyceova románu *Odyseus*; podle Stříbrného právě Bloomův „židovský původ mu zároveň dodává rysy podnětné odlišnosti od irského prostředí“.¹¹⁹

Práce soustřeďující se přímo na svého druhu „jewish studies“, např. z česko-židovské či německo-židovské perspektivy, pracují častěji s pojmy jako „spisovatel židovského původu“ nebo „český (německý etc.) židovský spisovatel“. Pojem židovská literatura se pak uplatňuje v užším a širším smyslu. V užším smyslu jde o synonymní výraz k tvorbě autorů židovského původu (často i sebe-identity), většinou asociovanou s židovskou tematikou. V širším smyslu jde o „literaturu židů/Židů“ a „literaturu o židovství“ v tradici, která byla v českém kulturním prostoru poprvé systematicky aplikována už v dvoudílné monografii

2009; dále STEINER, Georg: *Sprache und Schweigen. Essays über Sprache, Literatur und das Unmenschliche*. Frankfurt a. M., 1973; GOLDSTEIN, Moritz: *Texte zur jüdischen Selbstwahrnehmung*. In: Aschkenas 7, 1997, s. 79–135; LAMPING, Dieter: *Von Kafka bis Celan. Jüdischer Diskurs in der deutschen Literatur des 20. Jahrhunderts*. Göttingen, 1998 ad. Samostatnou pozornost jsme věnovali pojmu ve studii *Rozměry pojmu „židovská literatura“ z perspektivy recepčních aktů: „definování nedefinovatelného“*. In: Quære 2018. Hradec Králové: Magnanimitas, 2018, s. 1518–1528.

111 MACURA, Vladimír – JEDLIČKOVÁ, Alice (eds.): *Průvodce po světové literární teorii 20. století*. Brno: Host, 2012.

112 Ibidem, s. 57, 61, 219.

113 VLAŠÍN, Štěpán a kol.: *Slovník literárních směrů a skupin*. 2. vyd. Praha: Panorama, 1983.

114 VLAŠÍN, Štěpán (ed.): *Slovník literární teorie*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984.

115 Ibidem, s. 420.

116 MACURA, Vladimír a kol.: *Slovník světových literárních děl*. 2. sv. Praha: Odeon, 1988.

117 Ibidem, s. 102–103.

118 STRÍBRNÝ, Zdeněk: *Dějiny anglické literatury*. Praha: Academia, 1987.

119 Ibidem, s. 647.

Oskara Donatha.¹²⁰ Pokud existuje „židovský román“ nebo „židovská encyklopedie“, existuje též „židovská literatura“. Tento pohled byl využit rovněž v encyklopedickém projektu *Literatura s hvězdou Davidovou*¹²¹ a částečně na ně navazují i pozdější práce,¹²² jakkoliv explicitně zdůrazňují, že jde o „tematizace a reflexi židů a židovství“. Přitom se jako klíčové někdy nejeví ani vlastní vymezení pojmu, nýbrž fakt, „kam toto studium patří“. Do bohemistiky, germanistiky, židovských studií...? Tento spor však podle Ingeborg Fialové-Fürstové není zásadní; nepokládá za nutné „otázku po vhodnosti užití té (glotocentrické) či oné (teritoriální/areálové) metody výzkumu literární historie [...] stavět konkurenčně, kontradiktoricky [...] obě metody by mohly žít v míru vedle sebe, být užívány tam, kde je jejich užití smysluplné“.¹²³ Židovská literatura je tak v germano-bohemistickém a bohemistickém pohledu zkoumána jako součást literatury české, německé (v německé literatuře z českých zemí), ale i jako relativně autonomní literární fakt „spojený s životem židovské komunity a prozrazující její vztahy k majoritě“, kdybychom měli toto hledisko parafrázovat. Explicitní definice židovské literatury jako kdyby ani nebyla potřebná.

Za všechny jmenujme učebnici – monografii už výše citované germanistky Ingeborg Fialové *Dějiny německé židovské literatury do roku 1914*¹²⁴, která subsumuje pod pojem „německá židovská literatura“ díla „židovských autorů německého jazyka“, nejednou explicitně či implicitně prozrazující židovské duchovní kořeny (v podtextu čteme teleologické pojetí národní literatury jako „služby“). Pozornost je však věnována i vzniku moderního antisemitismu a literárním reakcím na něj, i literatuře s židovskou tematikou. Podobné pojetí najdeme např. v monografiích německého žurnalisty Jürgena Serkeho¹²⁵, v projektu profesorů Technické univerzity v Drážďanech Waltera Schmitze a Ludgera Udolpha *Tripolis Praga. Die Prager Moderne um 1900*¹²⁶ a na něj navazujících sborníků, nebo v knize

- 120 DONATH, Oskar: *Židé a židovství v české literatuře 19. století*. Díl 1. Od K. H. Máchy do Jar. Vrchlického. Brno: nákladem vlastním, 1923; DONATH, Oskar: *Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století*. Díl 2. Od Jar. Vrchlického do doby přítomné. Brno: nákladem vlastním, 1930.
- 121 MIKULÁŠEK, Alexej – GLOSÍKOVÁ, Viera – SCHULZ, Antonín B. a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou: slovníková příručka k dějinám česko-židovských a česko-židovsko-německých literárních vztahů 19. a 20. století*. Praha: Votobia, 1998; MIKULÁŠEK, Alexej – SCHULZ, Antonín B. – ŠVÁBOVÁ, Jana a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou 2*. Praha: Votobia, 2002.
- 122 Srov. HOLÝ, Jiří (ed.): *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, 2016; HOLÝ, Jiří – NICHTBURGEROVÁ, Hana (eds.): *Podoby Židů v literatuře doby romantismu v českých zemích: komentovaná antologie textů*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016; SOUKUP, Daniel: *Židé ve starší české literatuře: výběr beletrizovaných pramenů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013; VESELÁ-PRUDKOVÁ, Lenka: *Židé a česká společnost v zrcadle literatury: Od středověku k počátkům emancipace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. Jistě lze jmenovat mnohé další.
- 123 FIALOVÁ-FÜRSTOVÁ, Ingeborg: *Patří k nám? Úvahy o ideologických a metodologických důvodech vytýsnění německy psané literatury z Moravy a Čech z korpusu české národní literatury*. Bohemica Olomucensia 1, 2009, č. 2, s. 19.
- 124 FIALOVÁ, Ingeborg: *Dějiny německé židovské literatury do roku 1914*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- 125 SERKE, Jürgen: *Böhmische Dörfer: putování opuštěnou literární krajinou*. Přel. Veronika Dudková a kol. Praha: Triáda, 2001.
- 126 SCHMITZ, Walter – UDOLPH, Ludger (eds.): *Tripolis Praga: die Prager Moderne um 1900*. Dresden : Thelem, 2001.

Petra Demetze *Praha černá a zlatá: výjevy ze života jednoho evropského města*¹²⁷. Tak je tomu např. v edičních projektech překladatelských, z nichž uvedeme synekdochicky ty, jež iniciovala, redigovala či jejichž spoluautorkou byla pražské germanistka Viera Glosiková¹²⁸.

Pokud bychom přehlédli rámec zkoumání bohemo-judaistických či germano-judaistických pojetí a uvedené encyklopedické literatury, dostaneme poměrně heterogenní odpovědi na otázku, co je židovská literatura. Komplexněji jsme je rovněž pojednali ve studii se subverzivním podtitulem *Definování nedefinovatelného*¹²⁹, v návaznosti na provedené dotazníkové šetření.

První hledisko je jazykové, výlučně nebo především. Zahrnuje široce vnímanou slovesnost (literaturu i tradici „ústní“, literaturu z dnešního pohledu odbornou, teologickou, jistě i uměleckou) psanou hebrejsky, aramejsky, jidiš, ladino nebo moderní hebrejštinou (tzv. židovskými jazyky), popř. těmito jazyky ovlivněnou. Pojem je de facto synonymní pojmům „hebrejská literatura“, „literatura jidiš“, „literatura novohebrejská“, popř. literatura s elementy těchto jazyků, jeví se téměř jako nadbytečný, nebo jako úsporný (dvouslovný) ekvivalent „literatury psané v židovských jazycích“. Zvláště v ruskojazyčných encyklopediích ze sovětské éry se s tímto výkladem nejednou setkáváme (např. ve výkladech G. A. Remenika), samozřejmě jsou doprovázené podrobným popisem funkcí a témat této slovesné produkce, ale nechybí ani v citované americké encyklopedii (R. Patai)¹³⁰.

Druhé hledisko je látkové a žánrově tematické: židovská literatura představuje literaturu s židovskou tematikou. Podobně jako existuje pojem „židovský román“, „židovská povídka“ etc., existuje i „židovská literatura“. Mechanicky vzato, pojem představuje soubor, zásobárnu, stále obohacovanou, židovských témat, příběhů, motivů, téžících ze sakrálních i světských látek, ke kterým někdy přistupují i velmi důležitá „hlediska“ jejich zpracování (pokud pod pojmem není míněna též antisemitská produkce).

Třetí hledisko předpokládá, že spisovatel židovského původu jaksi automaticky tvoří součást židovské pospolitosti, proto i jeho literatury. Náhled vyplývá z charakteristiky: „tvorba autorů židovského původu“. I spisovatelé, kteří se nezmocňovali látek, témat a motivů židovských, popř. se jim vyhýbali, tak představují tvůrce židovské literatury, což je poměrně problematické, stejně jako např. halachické právo, z něhož bývá odvozována židovská identita jen z linie matky (matrimoniální), tedy jeho kulturně-estetická relevance pro literární vědu.

Čtvrté hledisko nepopírá jistou autonomii židovské literatury, tematickou, duchovní, jazykovou, komunikační etc., ale minimálně v souvislosti s hnutím haskaly¹³¹ vidí v židovské literatuře specifický proud konkrétní národní literatury, nejen součást jejího historicky či státoprávně proměnlivého areálu, celek vyhraněný tematicky i motivicky, i nábo-

127 DEMETZ, Peter: *Praha černá a zlatá: výjevy ze života jednoho evropského města*. Přel. Zdeněk Hron. 3. vyd. Praha: Prostor, 2012.

128 Připomeňme jen edice děl Egona Erwina Kische, Lenky Reinerové, Rainera Marii Rilkeho a dalších.

129 MIKULÁŠEK, Alexej. *Rozměry pojmu „židovská literatura“ z perspektivy recepčních aktů: „definování nedefinovatelného“*. In: Quare 2018. Hradec Králové: Magnanimitas, 2018, s. 1518–1528.

130 Srov. pozn. 100.

131 Z prostorových důvodů připomeňme jen zevrubnou monografii FEINER, Schmucl: *The Jewish Enlightenment*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2011.

ženskou, rodinnou i kulturní sebe-identitou. Jde o tvorbu psanou jazykem majority; je v jisté míře i podřízena její, národní či nadnárodní, „vývojové logice“ a struktuře. Toto hledisko je blízké celkům vymezeným jako „rusko-židovská literatura“, „česko-židovská literatura“¹³², „polsko-židovská literatura“ atp. Absolutně vzato by toto hledisko odmítlo chápat Židy jako národ *sui generis*, židovskou literaturu pak jako národně svébytnou.

Páté hledisko zdůrazňuje židovskou literaturu jako funkční výraz spirituální či národní „duše“ a s ním spjatý i funkční aspekt literárních textů, které se jeví existovat jako souvislý článek židovské náboženské a národní kultury coby služby Bohu a pospolitosti Knihy, coby nástroje kontinuity, kolektivní a individuální (kulturní) identity. Rezervoár příběhů, zákonů, výkladů, symbolů, rituálů, kódů a dialektického myšlení je chápán jako autonomní a hlubinný výraz „národní duše“ židovské komunity a nástroj její renesance, což je i hledisko blízké sionistickému projektu. Např. v citovaných českých a německých encyklopediích je zdůrazněn duchovně náboženský zřetel před jazykovým.

Všechny encyklopedie se přirozeně soustřeďují právě na nejvýraznější osobnosti a texty, proto vzniká dojem, že jde právě a jen o tato reprezentativní díla. Židovskou literaturu bychom pak mohli chápat v jisté analogii s „elitním“ chápáním obsahu pojmu světová literatura – jde potom o její svébytnou složku; pojem „obepíná“ jen nejvýznamnější a reprezentativní díla písemnictví a slovesnosti, popř. divadelní a jiné kultury. Jde o elitní a reprezentativní soubor právě jen nejhodnotnějších, tedy umělecky, esteticky a noeticky nejcennějších děl písemnictví psaného „Židy pro Židy“ i „Židy pro Nežidy“. Některé encyklopedie připomínají, že produkce židovských spisovatelů byla rovněž důležitým mostem mezi-literární výměny, že nabývá inter-kulturní a trans-nacionální důležitosti, popř. že moderní židovská literatura je svou povahou přirozeně „světovou“ a „kosmopolitní“.

Okrajově se v encyklopediích projevují i další pojetí, nejsou však výrazněji dominující. Např. jistě z hlediska běžného čtenáře, studenta či knihovníka, učitele základní školy nebo třeba archiváře je důležité poměrně povrchní, ale intuitivně snadno uchopitelné žurnalistické hledisko, jemuž se tato produkce jeví jako výsledek recepčních aktů v podobě (ex ante nebo ex post) definovaného a strukturovaného souboru toho, co je „jaksi všeobecně“ pokládáno za židovské. Židovská literatura je tedy to, co „nežidovská“ společnost za „židovské“ pokládá v aktech kognitivního a emotivního přijetí či odmítnutí¹³³.

Pro úplnost dodejme hledisko příznakové pro protižidovskou produkci, podle níž je židovská literatura službou „židovskému zlu“, ať už je /pro/židovská původem autorů nebo tematikou. Židovská literatura v tomto pojetí je produkce „filosemitská“, proti ní klade antisemita svoji, „antisemitskou“. Existují tedy jakési dva světy: ten první

132 Pojem „česko-židovská“, resp. „českožidovská“ literatura má rovněž několik vzájemně spjatých, ale nikoli stejných významů. Znamená jednak literaturu spojenou s českožidovským hnutím, psanou židy, kteří se neidentifikovali jako Židé, naopak se identifikovali s českou národností, např. členů Spolku českých akademiků židů, popř. jejich židovských a jiných příznivců, ale také českou židovskou literaturu, v pravopisné modifikaci „česko-židovská literatura“, tedy literaturu židů/Židů píšících v českém jazyce. Židovská identita byla vnímána jako nábožensky příznaková, česká identita jako příslušnost k českému národu, jeho jazyku, dějinám a „bytností“.

133 Je to jakýsi amalgám toho, co vytvořili židé/Židé o sobě a o svém světě, svědectví o hledisku posuzování a kladení životních a jiných otázek, současně je to i produkce nežidů o tom, co vnímají jako židovské.

„podporuje židovské zlo“, ten druhý mu vzdoruje, demaskuje jej a brání zločincům v jejich „záhubném působení“. Jde o soubor sil „požidovšťujících“ a „odžidovšťujících“.¹³⁴

Jako nejproduktivnější pro literárněteoretickou reflexi se nám jeví tři hlediska, tři rozměry pojmu židovská literatura. Všechna jsou už ve sledované (a nejen encyklopedické) literatuře latentně přítomna, určitým způsobem spolu přirozeně souvisejí, navazují na sebe, „překrývají se“ jako kružnice zasahující stejné pole; nejsou však totožné.

První hledisko si označme jako auto-identitu tvůrce, osobnosti stojící „vně“ literárního díla. Důležité je, zda a do jaké míry se cítí být součástí kolektivní židovské identity, jejího vědomí tradice, jejích interiorizovaných hodnot, jež se projevují vztahem k předkům, k dějinným příběhům a zkušenostem, rovněž tak vztahem k antisemitismu. Toto hledisko zakládá první, byť vnější marker pojmu židovská literatura – je to literatura tvůrců, kteří se identifikovali s židovstvím, cítí se být vědomou součástí židovské komunity a jejích hodnot, jakkoliv liberálně či konzervativně vymezených (Já jako součást My). Můžeme ji ex post konstruovat na bázi autorské sebereflexe a reflexe namnoze mimoliterární, a to v dopisech, soukromých pamětech, rozhovorech etc. Je doložitelná analýzou primárně biografickou. Je zřejmé, že ani vědomá židovská sebe-identita ještě není literárním faktem, pokud se v textu díla neprojevuje. Tedy důležitou součástí této auto-identity je její tematizace. Židovskou literaturu tak můžeme vnímat I. jako **literaturu tematizované židovské auto-identity**. Příkladem vysoce artificializované a manifestované auto-identity je sbírka básní *České listy* (1846) česko-německo-židovského básníka Siegfrieda Kappera (1820–1879).

Druhé hledisko si označme jako hetero-identitu tvůrce (resp. vnímáním dílu přisuzované entity). Jakkoliv můžeme auto-identitu chápat také jako částečně či zcela konceptualizovanou a interiorizovanou hetero-identitu, jde o identitu, kterou „přisuzuje“ subjektu kolektiv (a samozřejmě především jedinci v něm) z pospolitosti židovské i nežidovské. Jde o rozměr vztahový, recepční, o relativně vědomou reflexi určitého spisovatele a literárního jevu právě jako spisovatele, tvůrce, esejisty, myslitele a literárního jevu židovského s přesvědčením, že je přímo či nepřímo v literárním textu, ale i v jeho pretextu či paratextu, v adaptačních či jiných úpravách ono židovství přítomné, doložitelné. Jde o uznané, přiznané a přisouzené židovství. V tomto případě se stává autorská hetero-identita identitou „automaticky“ tematizovanou, tematizovanou recepčním aktem¹³⁵. Jde tedy o tvorbu **tematizované židovské hetero-identity**. Jako příklad lze uvést vnímání děl nežidovských autorů jako židovských autorů i děl např. Jaroslava Vrchlického, Ladislava Fukse, Gustava Meyrinka ad., nebo např. filmové adaptace Kafkovy prózy *Proměna coby*

134 Srov. např. MIKULÁŠEK, Alexej: *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie*. Praha: Votobia, 2000.

135 Ukázali jsme jinde (srov. MIKULÁŠEK, Alexej: *Několik poznámek k metodologii hodnocení a interpretaci literárních jevů (se zřetelem k „hledisku hodnocení“)*). In: GALLIK, Ján – JOZEK, Milan (eds.): *Kultura a současnost 17*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2018, s. 107–118), že jeden a tentýž text lze vykládat minimálně dvěma způsoby, do jisté míry nebo zcela protikladnými, a že v konečné instanci záleží na čtenářích, jaké kvality textu – a jeho autorovi, jako vědomé intenci nebo třeba jen „podavateli“ – přisuzují, a jaké to má estetické a jiné důsledky. Jde rovněž o hetero-identifikační strategii, jakkoliv jsme za příklad volili text „kanonizované“ Nerudovy básně *Dědova mísa*.

textu židovského a takto plného židovských reálií a symbolů (rež. Valerije Fokina nebo Carlose Atanese)¹³⁶.

Židovská literatura se nám v těchto dvou perspektivách jeví jako tvorba autorů, tvůrců, kteří se identifikovali s židovstvím nebo s ním byli identifikováni vnějšími akty a tato skutečnost je prokazatelně doložitelná v recepci jejich děl.

Třetím rozměrem pojmu židovská literatura je **literatura tematizující židovskou identitu**, a to bez ohledu na auto-identitu tvůrce a strategie hetero-identity. Židovskou literaturu v tomto rozměru nezakládá přímo a jednoznačně pouze autorská židovská auto-identita, ani přisuzovaná recepční hetero-identita, její uchopení a tematizace v textu díla, ale právě přítomnost židovsky příznakové tematiky a problematiky – vzhledem k autorovi „vlastní“ nebo „cizí“. Toto hledisko nezohledňuje ani židovský původ autora a jeho míru, ani stanovisko autority k němu (halachické či liberální pojetí, kdo je či není žid/Žid), autorovu sebe-identifikaci nebo vnější hetero-identifikaci. V tomto pohledu jde o slovesnou kulturu zobrazující primárně židovská a židovsky příznaková témata, identitu chápanou jako diegetickou auto-identitu (a diegetickou hetero-identitu) postav, vypravěče, lyrického subjektu apod. Tato témata se pak přirozeně interpretují, osmyslňují, včleňují dílem do reaktivně autonomní vývojové řady textů národního židovského písemnictví jako „služby společenství a Bohu“, dílem do kontextu literatury, jejímž jazykem jsou psány, nepřesně vzato „jinnonárodní“, např. české či slovenské, středoevropské či evropské literatury. Jde o třetí rovinu „identitární“ – jak se reflektují (sebe-reflektují a hetero-reflektují) subjekty a hlediska „zabudovaná“ v literárních textech, v diegetickém a referenčním světě interně přítomná. Příkladem mohou být tematizované auto-identity a hetero-identity v próze americké spisovatelky maďarsko-židovského původu Susan Faludi (1959) *In the Darkroom*, vydané roku 2018 česky jako *Temná komora*¹³⁷.

Námi navržené užití pojmu „židovská literatura“ má několik metodologických důsledků, z nichž nejdůležitější je fakt, že tvůrcem židovské literatury může být v nemarginálním rozměru i osobnost nežidovská, bez židovské identity a příslušnosti k obci.

Židovská literatura je rovněž integrální součástí literatury evropského kulturního prostoru, samozřejmě i středoevropské, české, slovenské, polské, maďarské, rakouské etc. Je-li hebrejská či jidiš literatura součástí literatury německé či polské, české či jiné především z areálového pohledu, je součástí literatury daného kulturního prostoru (jako je pražská německá literatura též součástí literatury areálově české), potom židovská literatura nevázaná na jazykové hledisko je vícevazebná, podobně jako pojem židovská

136 Srov. např. MIKULÁŠEK, Alexej: *Konkretizace jako forma interpretace: filmová adaptace povídky Franze Kafky Proměna (s přihlédnutím k dalším konkretizačním pokusům)*. In: TIMKO, Štefan (ed.): *Česká literatura a film V*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2018, s. 87–109; též *Kafkova „Proměna“ v televizní adaptaci Jana Němce*. *World Literature Studies* 11, 2019, č. 3, s. 63–79; též *Kafka's The Metamorphosis as an „Identified Stereophonic Composition“: A Few Notes on the Radio Drama by Josef Henke (in the Context of Some Film and Television Variations)*. In: ARSLAN, Mustafa (ed.): *Silk Road 2019 Conference Proceedings*. Tbilisi: International Black Sea University, s. 72–81.

137 Připomeňme jen naši studii *Identita a její rozměry ve významovém dění prózy Susan Faludi Temná komora: reflexe kulturní jinakosti a bytí v „meziprostorech“*. In: HEGEDUS, Orsolya a kol. (eds.): *Transkulturalizmus és bilingvizmus*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2019, s. 26–294).

identita¹³⁸, stává se součástí nejen literatury kulturního areálu, ale i literatury národní – takto vnímané literatury české i slovenské, polské nebo maďarské. Jeví se tedy jako „česko-židovská“, „židovsko-česká“ i „českožidovská“.¹³⁹ Současně tvoří samostatný interpretační celek, budeme-li identifikovat židovský národ právě jako židovský (důsledek tzv. národní renesance). Nejde o pojem statický ani neměnný, existuje v dialogu s „jinými“ kulturami, jíž je současně bytostnou součástí. Pokud bychom měli jmenovat jen jediný příklad hodnotně prezentovaného pojmu, zdůraznili bychom ediční projekt Milana Richtera *Božia ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste*¹⁴⁰ (1998).

V analýze pojmu židovská literatura pokládáme rovněž za funkční zohlednit dvě skupiny děl: jsou to jednak díla autorů, kteří se židovských témat, motiviky a problematiky ani nedotýkají, ačkoli šlo o artefakty spisovatele židovského původu. Nepokládáme tato díla za ta, která reprezentují literaturu židovské identity v prvním významu, samozřejmě ani v rozměru širším, za tvorbu tematizující židovskou identitu. Jen volně a okrajově do pojmu vplývají např., namátkově vzato, díla Borise Pasternaka či analýzy Viktora Šklovského, nebo umělecká tvorba Františka Langera či literatura faktu Desidera Galského. Současně (z druhého rozměru, tematického) pokládáme za nutné částečně eliminovat z pojmu (volíme záměrně tento totalizující výraz) jeden tendenčně zbytnělý segment, který si nárokuje být „židovským zrcadlem“, ovšem s jednoznačně „antižidovským“, především tendenčním předznamenáním. Jde o historicky širokou tvorbu antisemitskou.

Uživatel pojmu židovská literatura by měl vždy tento pojem explikovat a čtenáři jasně předestřít, v jakém smyslu a významu jej užívá.

Literatura

BERENBAUM, Michael – SKOLNIK, Fred (ed.): *Encyclopedia Judaica*. 22 vol. Detroit: Macmillan Reference USA, 1978.

ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách, 1918–1938*. Praha: Paseka, 2005.

DINER, Dan (ed.): *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*. 3. Band. Stuttgart: J. B. Metzler, 2012.

138 Srov. např. VARGOVÁ, Zuzana: *Ambivalentnosť židovskej identity*. In: JANIEC-NYITRAI, Agnieszka – ŠENKÁR, Patrik (eds.): *Veda pre vzdelanie – Vzdelanie pre vedu. Minoritné kultúry, kultúra minorít / Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2010, s. 35–42 nebo NEKULA, Marek – KOSCHMAL, Walter (eds.): *Juden zwischen Deutschen und Tschechen: sprachliche und kulturelle Identität in Böhmen*. München: Oldenbourg, 2006.

139 Z rozsáhlé literatury vybíráme, kromě citované výše: ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách, 1918–1938*. Praha: Paseka, 2005; HOSTOVSKÝ, Egon: *The Czech-Jewish Movement*. In: *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys*. Vol. 2. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1971, s. 148–154; KIEVAL, Hillel J.: *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*. Praha: Paseka, 2011; PAVLÁT, Leo (ed.): *Českožidovští spisovatelé v literatuře 20. století*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2000; VYSKOČIL, Josef: *Jindřich Kohn – českožidovský humanisticko-ekumenický myslitel*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada filozofická*. Roč. 43, 1994, č. 41, s. 93–102.

140 RICHTER, Milan (ed.): *Božia ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste*. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov – Múzeum židovskej kultúry, 1998.

- DONATH, Oskar: *Židé a židovství v české literatuře 19. století*. Díl 1. Od K. H. Máchy do Jar. Vrchlického. Brno: vl. nákl., 1923; *Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století*. Díl 2. Od Jar. Vrchlického do doby přítomné. Brno: vl. nákl., 1930.
- FIALOVÁ, Ingeborg: *Dějiny německé židovské literatury do roku 1914*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- HOSTOVSKÝ, Egon: *The Czech-Jewish Movement*. In: *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys*. Vol. 2. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1971, s. 148–154.
- HUNDERT, David Gershon (ed.): *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. New Haven, CT: Yale University Press, 2008.
- IGGERS, Wilma (ed.): *Die Juden in Böhmen und Mähren*. München: C. H. Beck, 1986.
- JACOBS, Joseph – DAVIDSON, Israel: *Literature Hebrew*. In: *The Jewish encyclopedia*. Vol. 6. New York: Funk and Wagnall, 1906.
- KIEVAL, Hillel J.: *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*. Praha: Paseka, 2011.
- LAMPING, Dieter: *Von Kafka bis Celan. Jüdischer Diskurs in der deutschen Literatur des 20. Jahrhunderts*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1998.
- MIKULÁŠEK, Alexej: *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století*. Praha: Votobia, 2000.
- MIKULÁŠEK, Alexej: *Identita a její rozměry ve významovém dění prózy Susan Faludi Temná komora: reflexe kulturní jinakosti a bytí v „meziprostorech“*. In: HEGEDUS, Orsolya a kol. (eds.): *Transkulturalizmus és bilingvizmus*. Nitra: UKF, 2019, s. 269–294.
- MIKULÁŠEK, Alexej – GLOSÍKOVÁ, Viera – SCHULZ, Antonín B. a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: Votobia, 1998.
- MIKULÁŠEK, Alexej – SCHULZ, Antonín B. – ŠVÁBOVÁ, Jana a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou 2*. Praha: Votobia, 2002.
- MIKULÁŠEK, Alexej: *Několik poznámek k metodologii hodnocení a interpretaci literárních jevů (se zřetelem k „hledisku hodnocení“)*. In: GALLIK, Ján – JOZEK, Milan (eds.): *Kultura a současnost 17*. Nitra: UKF, 2018, s. 107–118.
- MIKULÁŠEK, Alexej: *Rozměry pojmu „židovská literatura“ z perspektivy recepčních aktů: „definování nedefinovatelného“*. In: *Quaere 2018*. Hradec Králové: Magnanimitas, 2018, s. 1518–1528.
- MIKULÁŠEK, Alexej: *Židovství v díle Arna Nováka jako interpretační problém: opomíjené souvislosti*. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada literárněvědné slavistiky*. Roč. 50. Brno: Masarykova univerzita, 2001, s. 35–49.
- NEKULA, Marek – KOSCHMAL, Walter (eds.): *Juden zwischen Deutschen und Tschechen: sprachliche und kulturelle Identität in Böhmen*. München: Oldenbourg, 2006.
- PATAI, Raphael: *Jewish Languages and Literatures*. In: *The Encyclopedia Americana*. Vol 16. Danbury: Grolier Incorporated, 1990, s. 69.
- PAVLÁT, Leo (ed.): *Českožidovští spisovatelé v literatuře 20. století*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2000.
- REMENIK, Grigorij Abramovič a kol.: *Jevrejskaja literatura*. In: SURKOV, A. A. (ed.): *Kratkaja literaturnaja enciklopedija*, tom 2. Moskva: Sovetskaja enciklopedija, 1964, s. 850–861.
- REMENIK, Grigorij Abramovič: *Jevrejskaja literatura*. In: *Literaturnyj enciklopedičeskij slovar'*, Moskva: Sovetskaja enciklopedija, 1987, s. 103–104.
- RICHTER, Milan (ed.): *Božia ulička. Antológia slovenskej literatúry o holokauste*. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov – Múzeum židovskej kultúry, 1998.

SERKE, Jürgen: *Böhmische Dörfer: putování opuštěnou literární krajinou*. Přel. Veronika Dudková a kol. Praha: Triáda, 2001.

SCHMITZ, Walter – UDOLPH, Ludger (eds.): *Tripolis Praga : die Prager Moderne um 1900*. Dresden: Thelem, 2001.

SINGER, Isidore (ed.): *The Jewish encyclopedia* [online]. Vol. 6, New York: Funk and Wagnall Comp, 1906. Dostupné na: <http://www.jewishencyclopedia.com/> [cit. 2020-02-02].

ŠAGAL, Vladimír Eduardovič: *Izrail'skaja literatura*. In: Literaturnyj enciklopedičeskij slovar'. Moskva: Sovetskaja enciklopedija, 1987, s. 119.

ULMANOVÁ, Hana: *Americká židovská literatura: sborník přednášek Hany Ulmanové z cyklu Vzdělávajícího a kulturního centra Židovského muzea v Praze*. Praha: Židovské muzeum, 2002.

VYSKOČIL, Josef: *Jindřich Kohn – českožidovský humanisticko-ekumenický myslitel*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada filozofická. Roč. 43, č. 41. Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 93–102.

WIRTH-NESHER, Hana (ed.): *What is Jewish Literature?* Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1994.

WIRTH-NESHER, Hana: *Call it English: the languages of Jewish American literature*. 2. ed. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009.

PaedDr. et. PhDr. Alexej Mikulášek, PhD.

Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr

Fakulta stredoeurópskych štúdií, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Dražovská 4, 949 74 Nitra, SK

alexej.mikulasek@seznam.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.